

УДК 930:94(477.83/.86+438)''19''

ІСТОРИЧНА НАУКА В ГАЛИЧИНІ НА ПОЧАТКУ ХХ ст. ТА УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ ВЗАЄМИНИ

Леонід ЗАШКІЛЬНЯК

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра археології та спеціальних галузей історичної науки

У статті на підставі висвітлення політичних умов розвитку Галичини в складі Австро-Угорщини наприкінці ХІХ і на початку ХХ ст. показано еволюцію українсько-польських відносин, котрі характеризувались ескалацією боротьби двох національних рухів – польського та українського, що претендували на створення в цьому краї своїх національних “Пр’ємонтів”. Така конфронтація, яка в перше десятиріччя набула радикальних форм, не сприяла розвитку контактів і співробітництва українських і польських істориків. Та й сама історіографія під впливом суспільно-політичних запитів сприяла відокремленню українських і польських істориків, пошуку в минулому обґрунтування національних інтересів. Ще наприкінці ХІХ ст. співробітництво істориків розвивалось цілком активно, але з появою неоромантичних тенденцій в історичній науці бере гору й конфронтація на історіографічному ґрунті. Польські історики залишалися вірними великодержавним стереотипам “цивілізаційної місії” Польщі на Сході, а українські обстоювали історичну схему М. Грушевського, яка легітимізувала національні прагнення українців. Це призвело до майже повного згорання як особистих, так і інституційних контактів українських і польських вчених, негативно відбилосся на розвитку науково-історичних знань обох народів.

Ключові слова: Галичина, українсько-польські стосунки, історична наука

Приступаючи до висвітлення зазначеної у назві теми, треба зробити кілька вступних пояснень. У ХІХ ст. історія перетворилася з галузі “особливої” літератури у наукову дисципліну, яка порівняно швидко посіла поважне місце серед академічних наук в європейських країнах. Це сталося насамперед внаслідок поєднання уявлень про поступ людського суспільства як єдиного цілого (Просвітництво) і критичного методу вивчення історичних джерел, яке забезпечило історіографії її “золотий вік” (О. Тьєррі)¹. Позитивістська філософія, що спиралася на авторитет “наукових” знань емпіричного плану, додала наснаги дослідникам минулого у переконанні про об’єктивний характер здобутих на її методологічних підставах історичних знань. У другій половині ХІХ ст. позитивістська історіографія – як наука про об’єктивний і закономірний історичний процес, що провадить до сучасності і майбутнього – здобула значне поширення серед багатьох народів європейського та інших континентів, які прагнули долучитися до цивілізаційного поступу. У цей час історіописання перетворилося у фахову діяльність, зародилися модерні національні історіографії, в тому числі

¹ Див.: *Breisach E. Historiography. Ancient, Medieval and Modern. Chicago and London, 1983. P. 261–267; Историография истории нового времени стран Европы и Америки / Под ред. И.П. Дементьева. Москва 1990. С. 108–116.*

українська і польська². Особливістю розвитку двох останніх була вага присутність національно-патріотичного забарвлення і спрямування, пов'язана із загальним процесом національно-державного відродження і формування модерних націй. За таких умов історія, історичні знання ставали могутнім важелем формування національної свідомості й обґрунтування національно-політичних програм обох народів.

Не претендуючи на вичерпне висвітлення заявленої теми, прагнемо окреслити її загальні контури, спираючись на опрацьовані нами, але далеко не повні документальні матеріали й спеціальну літературу. У зв'язку з цим ми намагатимемося розглянути такі основні питання: (1) загальну характеристику українсько-польських стосунків в означений час; (2) стан української та польської історіографії, зокрема у Львівському університеті; (3) взаємини між окремими особистостями; (4) відносини між науково-історичними осередками обох народів; (5) окремі історичні дискусії.

Наприкінці XIX ст. український і польський народи були поділені між трьома багатонаціональними монархіями. Але їхнє становище суттєво різнилося. Після трьох поділів Речі Посполитої кінця XVIII ст. і четвертого на Віденському конгресі 1814–1815 рр. польська аристократія і шляхта всіма силами і засобами прагнула відновити Польську державність, зберегти культурний доробок попередніх поколінь. Повстанські зриви (1830–1831, 1846, 1848, 1863–1864 рр.) не принесли бажаного результату. Але у 60–70-ті роки XIX ст. під час перебудови Габсбурзької монархії їй вдалося здобути переваги в австро-угорській провінції Королівстві Галиції та Лодомерії (далі – Галичина), що була штучно утворена після першого поділу Речі Посполитої (1772) із земель колишнього Галицького і Володимирського князівств, населених переважно русинами-українцями, і Малопольщі (Західна Галичина), де переважало польське населення. Цю провінцію, після запровадження в Австро-Угорщині конституційного устрою (1867), польські консервативні кола трактували як “польський П’ємонт”, покликаний зберегти національні цінності і об’єднати в майбутньому всі землі колишньої Речі Посполитої в рамках Польського Королівства під скіпетром Габсбургів. При цьому польська політична думка різного ідеологічного спрямування трактувала “польські землі” виключно в рамках ідеї “історичної Польщі” з включенням до її складу територій “України-Русі, Білорусі і Литви”. Міф минулої величі Речі Посполитої як цивілізаційного здобутку поляків, за висловом сучасного польського історика Р. Вапінського, органічно і міцно увійшов у свідомість модерної польської нації з легкої руки польських романтиків, котрі на тривалі роки “зміцнили зв’язок польської політичної думки з художньою літературою”³. Центр національно-культурного життя поляків поступово

² Див. наприклад: *Дорошенко Д.І.* Огляд української історіографії. Київ, 1996 (перше видання – Прага, 1923); *Serejski M.H.* Przeszłość a teraźniejszość. Studia i szkice historiograficzne. Wrocław, 1969 i in.

³ *Wapiński R.* Historia polskiej myśli politycznej XIX i XX wieku. Gdańsk, 1997. S. 48.

перемістився у Галичину, де вони взяли під контроль політичне, соціальне і культурне життя, трактуючи русинів-українців як частину “польської політичної нації”⁴. Тільки наприкінці XIX ст. під впливом зростання національної самосвідомості і національного руху українців частина польського політикуму змушена була “зауважити” українську націю і рахуватися з її вимогами встановлення рівноправного становища в Галичині.

Становище українців, котрі з кінця XVIII ст. переживали період національного відродження на всіх українських землях, дещо відрізнялося від поляків. Це було пов’язано з більш тривалим періодом бездержавності русинів-українців і денаціоналізації вищих верств (шляхти) українства, які були або полонізовані, або русифіковані. Тим не менше, українське національне відродження розпочалося в Наддніпрянській Україні під владою Росії значною мірою під впливом польського національного руху першої половини XIX ст. Жорсткі переслідування українофільського руху з боку російського самодержавства, яке вбачало в ньому загрозу для єдності імперії (“валуєвський циркуляр” 1863 р., “ємський указ” 1876 р.), змусили діячів київської Старої Громади (В. Антонович, Т. Рильський, О. Кониський та ін.) у 70–80-ті роки XIX ст. перенести центр української національно-культурницької діяльності до Галичини, де в умовах конституційного устрою постали реальні можливості для легальної діяльності. Ґрунт та умови для перетворення Львова і Галичини в “український П’ємонт” склалися в першій половині XIX ст., коли 15 травня 1848 р. Головна Руська Рада – представницький орган русько-українського духовенства й нечисленної інтелігенції – проголосили “Одезду до руського народу”, в якій йшлося про окремішність русько-українського народу в Галичині і в підросійській Україні, його прагнення здобути рівноправні позиції серед інших слов’янських народів, розвивати національну культуру, освіту і науку, відкидалися претензії поляків на виключне господарювання в Галичині⁵. Віденський уряд, прагнучи створити противагу польським визвольним змаганням, спочатку підтримав русько-українські вимоги, але згодом поступився ними на користь польської аристократії та шляхти, котрі стали на угодовські позиції щодо Габсбургів. Зіткнувшись зі “зрадою” Відня, провідники русько-українського руху, представлені переважно малописьменним і консервативним греко-католицьким духовенством, звернули погляди на Росію, дали початок галицькому “москвофільству”, яке народилося з намагань протистояти “польським зазіханням” в опорі на “великоруську” Росію⁶. Незначна частина галицьких русинів продовжувала орієнтуватись на ідеї українства. На цю частину русинів-українців, яких називали “народовцями”,

⁴ *Защкільняк Л.* Україна і Польща в XX столітті: від конфліктів до порозуміння // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”. Історичні науки. Острог, 2003. Випуск 3. С. 72–84.

⁵ Зоря Галицька. Львів, 1848. 15 мая. Число 1. Докладніше див.: *Защкільняк Л.* Львів як центр формування української науки (друга половина XIX ст.) // *Lwów. Miasto, społeczeństwo, kultura. Studia z dziejów Lwowa.* Kraków, 1998. S. 387–402.

⁶ *Андрусак М.* Нариси історії галицького москвофільства. Львів, 1935. С. 13–26 і наст.

зробили ставку діячі київської Старої Громади, переносючи свою діяльність до Львова і Галичини, першими ластівками якої стали заснування Товариства “Просвіта” (1868), газети “Діло” (1880) і Товариства ім. Шевченка (1873), котрі почали пропагувати ідеї українства⁷.

Переломове значення для розвитку галицького українства й українсько-польських стосунків в Галичині наприкінці XIX ст. мала угода “нової ери” в українсько-польських взаєминах цієї провінції (краю) Австро-Угорщини. У цей час з ініціативи київських громадівців у 1885–1890 рр. було досягнуто домовленості з польськими консерваторами про початок “нової ери” в українсько-польських стосунках, згідно якої поляки погоджувалися дати певний простір для культурного розвитку українців Галичини, розширення їхньої участі у політичному житті (з метою протидії москвофілам)⁸. Наслідком угоди, плани якої розроблялися в Києві, а не Львові, була рішуча активізація українського культурного і політичного життя, формування кадрів модерної української інтелігенції, яка поставила питання про рівні права українців і поляків в Галичині. Для розвитку історіографії “нова ера” мала особливо важливе значення: 1894 р. у Львівському університеті було засновано першу кафедру історії України (фактична назва – “Кафедра всесвітньої історії з особливою увагою до історії Східної Європи і руською мовою викладання”), на яку з Києва було делеговано молодого талановитого учня В. Антоновича – Михайла Грушевського⁹. На ній почалася активна підготовка кадрів українських істориків, які згодом склали львівську “школу Грушевського”. Ще одним із здобутків “нової ери” було перетворення Товариства ім. Шевченка на Наукове Товариство ім. Шевченка (НТШ), яке стало єдиним на той час центром української науки.

Успіхи українського національно-культурного руху і посилення політичних вимог українства “охолодили” запал польських політиків, які побачили в них зазіхання на “польський П’ємонт”. У середині 90-х років XIX ст. “нова ера” закінчилася, а польсько-українські суперечності почали неухильно загострюватися. Українські політичні партії (Русько-українська радикальна партія, Українська національно-демократична партія, Українська соціал-демократична партія), що сформувалися у цей період, поставили вимогу розширення прав і можливостей для розвитку українців Галичини. Політична діяльність українських партій, які все активніше залучали до відстоювання своїх прав українське селянство, склала реальну небезпеку для втрати польських впливів і “стану посідання” в Галичині. За ініціативою польських національних демократів (ендеків) в травні 1903 р. у Львові пройшов “національний з’їзд польських політиків” з усіх земель колишньої Речі Посполитої. На з’їзді, в якому

⁷ Чорновол І. Польсько-українська угода 1890–1894 рр. Львів 2000. С. 28–32.

⁸ Чорновол І. Польсько-українська угода... С. 40–123; Зашкільняк Л. Львів як центр... С. 393–395.

⁹ Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті // Ювілейний збірник Наукового Товариства ім. Шевченка в п’ятидесятіліття основи 1873–1923. Львів, 1925. С. 1–8; Грушевський М. Як мене спроваджено до Львова // Діло. Львів, 1898. Число 137.

взяло участь близько 800 польських діячів, було вирішено об'єднувати зусилля для захисту “польського стану посідання, в землях, заселених польським народом”. Особливо наголошувалося на пильній потребі захисту “польських прав” у Східній Галичині¹⁰. У відповідь на таку політику провідники галицького і буковинського українства в серпні 1903 р. провели свою “таємну нараду”, на якій засудили політику польських властей провінції, схвалили план легальних дій із захисту інтересів українців у Відні, а не у Львові, відкинули можливість будь-яких “компромісів” з поляками, протиставляючи їм орієнтацію на німців¹¹.

Українсько-польська конфронтація в Галичині набула небезпечно загрозливого характеру, який проявився у вбивстві намісника А. Потоцького українським студентом М. Січинським 1908 р., загибелі українського студента А. Коцка під час сутичок українських і польських студентів Львівського університету 1910 р., численних сутичок української та польської молоді, а також у далекоюсяжному плані – українсько-польській війні 1918–1919 рр. Таким чином, загальнополітична обстановка в Галичині на зламі XIX і XX ст. визначалася тим, що тут сформувалися і вступили у конфлікт дві національні концепції державотворення – польська та українська, – які чинили переважний вплив на суспільну свідомість населення, створюючи глибоку прірву між українцями та поляками. За таких умов взаємини, а тим більше співпраця ставали проблематичними і часто оцінювалися як “національна зрада”.

На злам XIX і XX ст. припав час серйозних методологічних змін у європейській (світовій) історіографії, пов'язаний з переглядом теоретичних підстав позитивістського підходу до науки в цілому й історичної зокрема¹². Йшлося про піддання сумнівам позитивістських уявлень про можливість здобуття об'єктивних (“правдивих”) історичних знань з допомогою критичного вивчення джерел і підкреслення їх (знань) залежності від суб'єкта-історика. Спори навколо методологічних проблем історіописання, що розгорнулися в цей час у Німеччині, Франції, Великобританії, Італії, Росії, не могли не заторкнути фахових дослідників минулого в більшості країн, змушуючи їх звернути увагу на особу та її внутрішній світ. Поступово було розчищено ґрунт для проникнення в історіографію ірраціональних тенденцій, які визначали відхід від “сцієнтизму” і зближення з ідеологією та політикою й проявилися в бурхливому спалаху на початку XX ст. неоромантичної історіографії¹³. Неоромантичних впливів не

¹⁰ Михальський Ю. Польські політичні партії та українське питання в Галичині на початку XX століття (1902–1914). Львів, 2002. С. 74–75.

¹¹ Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДІАУЛ), ф. 146, оп. 8, спр. 214, арк. 105–108.

¹² Докладніше див.: Зашкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності. Львів, 1999. С. 141–146 і наст.

¹³ Зашкільняк Л. Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця XIX – початку XX століття // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. Львів, 1999. С. 31–46.

уникла у той час жодна європейська національна історіографія, в тому числі польська та українська, для яких питання соціальних функцій історії було нерозривно пов'язане з ідеологією і політикою.

Польська історіографія в другій половині XIX ст. розвивалася під переважним впливом позитивістського світобачення. Три основні напрями в польській історіографії цього періоду, які одержали в літературі назву “краківської”, “варшавської” та “львівської” шкіл, тою чи іншою мірою стояли на ґрунті позитивізму, надаючи першочергового значення роботі з джерелами¹⁴. Хоча всі представники названих шкіл виступали за “об’єктивну правду” в історії, але політичні та ідеологічні пристрасті досить чітко проглядалися в їхніх творах, про що йшлося й в полеміці представників “краківської” та “варшавської” шкіл, яка розгорнулася у 80–90-х роках XIX ст.¹⁵ Національна спрямованість залишалася стрижнем польської історіографії. При цьому залежність історіописання від політики асоціювалася у багатьох польських істориків передусім з історією держави. Їм здавалося, що перехід від вивчення держави та її устрою до вивчення нації (народу) звільнить історіографію від політичної залежності. Ще 1886 р. варшавський історик В. Смоленський підкреслював, що “державний організм не є квінтесенцією історії”, а “занепад держави не є занепадом нації”. “Звільнення історичних досліджень від пут біжучої політики і припинення підпорядкування минулого мотивам занепаду стерло би з історії пануючу в ній впродовж віків пляму дидактизму, який не має нічого спільного з наукою”¹⁶. Його підтримував професор Львівського університету А. Шельонговський, який 1898 р. писав, що “історія не повинна шукати рецептів для нації”, оскільки вона “дозволяє пізнати правду”¹⁷. Не менш “оптимістичні” погляди на завдання історіографії висловлював інший львів’янин Б. Дембінський у доповіді на III-му з’їзді польських істориків в Кракові 1900 р.: “...Стоячи на ґрунті факту, ми доходимо до наукової правди, позбавленої суб’єктивності”¹⁸. Позитивістські впливи були особливо відчутні серед польських істориків Галичини, коли сюди прибув з Познанщини знаний історик К. Ліске, який розгорнув у Львові широку освітню і археографічну діяльність, створив історичну школу¹⁹.

¹⁴ Див.: *Historycy o historii. Od A. Naruszewicza do St. Kętrzyńskiego 1775–1918*, opr. M.H. Serejski. Warszawa, 1967. S. 128–138; *Tymieniecki K. Zarys dziejów historiografii polskiej*. Kraków, 1948; *Wojciechowski Z. Historiografia polska po roku 1863 (Osobne odbicie z “Dziejów literacko-polskich”)*. Lwów; Warszawa, 1926 i in.

¹⁵ *Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski UJ 1869–1969*. Kraków, 1972. S. 12–41 i in.; *Maternicki J. Zmierzch szkoły krakowskiej i opozycja historyków warszawskich // Maternicki J. Kultura historyczna dawna i współczesna*. Warszawa, 1979. S. 161–218; *Зашкільняк Л. Формирование и развитие исторической науки в Польше*. Львов, 1986. С. 3–36.

¹⁶ *Smoleński W. Szkoły historyczne w Polsce*, opr. M.H. Serejski. Wrocław, 1952. S. 145–146.

¹⁷ *Szelański A. O socjologicznym traktowaniu dziejów*. Lwów, 1898. S. 18.

¹⁸ *Dembiński B. Stan nauki historycznej pod względem metody // Historycy o historii. Od A. Naruszewicza do St. Kętrzyńskiego 1775–1918*. S. 461.

¹⁹ *Wojciechowski Z. Historiografia polska po roku 1863*. S. 3–5.

Проте на початку ХХ ст. в польській історіографії взяли гору неоромантичні тенденції, котрі підпорядкували історію тогочасним політичним й ідеологічним проблемам, насамперед боротьбі за самостійну державність. Один з ідеологів неоромантизму краківський історик В. Собеський підкреслював, що “не історія є вчителем сучасності, а сучасність стає вчителем історії”, а гонитва за “історичною правдою втрачає всякий сенс”²⁰. Неоромантизм та його патріотичне спрямування від початку ХХ ст. могутньою хвилею захопило більшість польських істориків в Галичині, а також інших польських землях²¹. На той час польська історична наука в Галичині домоглася значних успіхів в розвитку інституційної структури: були створені кафедри польської історії в Краківському і Львівському університетах, Академія знань (наук, АЗ) в Кракові (1873), польське Історичне Товариство у Львові (ІТ, 1886), архівні установи, численні приватні фонди, наукові й освітні товариства, періодичні видання²². Галичина, з її визначними культурними центрами – Краковом і Львовом – на початку ХХ ст. представляла собою надзвичайно потужний осередок польської науки, освіти й культури, а поляки посідали усі провідні позиції не тільки у владі провінції, але й усіх формально австрійських державних установах і закладах.

Стан української історіографії на кінець ХІХ ст. значно відрізнявся від польської. У ХІХ ст. розгорнувся процес українського національного відродження, який характеризувався формуванням національної ідеології й історичної свідомості. На відміну від польської історичної свідомості, яка мала чітко окреслене “державницьке” забарвлення, українська від початків складалася на етнографічному ґрунті, ідеях “народництва”, що їх поширили українські романтики (М. Максимович, М. Костомаров та ін.)²³. Однак складання українського історичного міфу рішуче гальмувалося російськими урядовими чинниками та частиною наукової громадськості, яка не визнавала за українцями ознак окремої нації, включаючи їх до єдиного “руського племені”. Тільки в другій половині ХІХ ст. в Києві і Наддніпрянщині сформувалася група культурних діячів, що дали початок т.зв. “громадівському” рухові (рухові громад), учасники якого всупереч заборонам і переслідуванням з боку царської адміністрації провадили дослідження етнографічного, історичного плану. У громадівському русі тон задавали історики і літератори, зокрема один з його лідерів і визначний історик Володимир Антонович²⁴. Його заслугою була підготовка молодого покоління українських істориків (“київська школа Антоновича”), котрі вирішальним чином

²⁰ Sobieski W. Pesymizm a optymizm w historiografii, w: W. Sobieski, *Studia historyczne*. Lwów, 1912. S. 26, 56.

²¹ Зашкільняк Л. Неоромантизм у польській історіографії початку ХХ ст. // Проблеми слов'янознавства. Львів, 1993. Випуск 45. С. 36–42.

²² Див.: *Tymieniecki K. Zarys dziejów historiografii polskiej*. S. 46-57; *Maternicki J. Historiografia polska XX wieku. Część I: Lata 1900-1918*. Wrocław etc., 1982. S. 19–37.

²³ Див.: *Дорошенко Д.І.* Огляд української історіографії. С. 80–136 і наст.

²⁴ *Ульяновський В., Короткий В.* Володимир Антонович: образ на тлі епохи. Київ, 1997.

причинилися до складання тогочасної моделі історії України, яка свого завершального вигляду набула в багатотомній “Історії України-Руси” його учня М. Грушевського. В. Антоновичу і Київській Громаді належала й ідея перенесення центру українського руху до Галичини на підставі заключення таємної угоди з польськими консерваторами й лібералами. З ініціативи киян і при участі В. Антоновича низка молодих галицьких українців зацікавилася минулим русинів-українців і розпочала студії над історією української культури і рідного краю (І. Шараневич, О. Барвінський, Ю. Целевич та ін.)²⁵.

Початки української історіографії в Галичині хоча й сягали першої половини і середини ХІХ ст. (Д. Зубрицький, Я. Головацький, А. Петрушевич, І. Шараневич та ін.), але розвивалися під сильним тиском ідеології “русофільства”, яка стверджувала єдність “великоруського” та “малоруського” народів, що нібито була штучно розірвана “польською експансією”. Прихильники української ідеї робили все можливе, щоб розірвати з “русофільською” спадщиною і тому пішли на союз з польськими консерваторами в Галичині. “Нова ера” створила можливості для становлення новочасної української історіографії, яка докладала серйозних зусиль для того, щоб прорвати пута історичного романтизму і вийти на новий рівень історичного дослідження, яким тоді вважався позитивізм.

Приїзд М. Грушевського до Галичини, його безпрецедентна організаторська і видавнича діяльність у Львівському університеті, НТШ та багатьох громадських товариствах фактично започаткувала новий етап розвитку української історіографії, яка силкувалася наздогнати європейську науку за методами пізнання минулого. Створення НТШ (1892) і згаданої вище Кафедри історії України у Львівському університеті стали віхами на шляху утвердження інституційних підстав української історичної науки. Ними вони залишалися аж до 1918 р. (якщо не рахувати Українського наукового товариства в Києві, яке діяло з 1908 до 1914 р.). У Львові виникла й отримала розвиток “львівська історична школа Грушевського”, що заявила про себе багатьма виданнями документів, наукових збірників і статей з історії України²⁶.

У творчості українських істориків Львова, які згуртувалися навколо М. Грушевського та НТШ, наукові риси нерозривно поєднувалися з національно-патріотичними, часом набуваючи войовничого характеру, коли наштовхувалися на нерозуміння або навіть ворожість й зневагу з боку польської публіцистики або істориків. Українська історіографія розвивалася в Галичині значною мірою автономно від польської. Контакти і співпраця, які мали місце ще у 80–90-х роках ХІХ ст., поступово зійшли нанівець в перші десятиріччя ХХ ст. Діяльність

²⁵ Кордуба М. Зв’язки В. Антоновича з Галичиною // Україна. Київ, 1928. Книга 5. С. 42–76; Чорновол І. Польсько-українська угода... С. 108–122; Барвінський А. Заснування катедри історії України в Львівському університеті. С. 2–3.

²⁶ Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові. Івано-Франківськ, 1997. С. 43–97.

М. Грушевського та інших українських науковців у Львівському університеті зустріла протидію польських професорів. Після невдалих спроб у 1894–1896 рр. провести тут габілітацію кількох українських вчених (І. Франка, К. Студинського, І. Мільковича, М. Зобкова) і гострих конфліктів з польськими професорами М. Грушевський у листі до свого покровителя в Галичині О. Барвінського з боєм писав про антиукраїнські настрої серед польських викладачів університету, додаючи, що “громада (українська – Л.З.) колись повинна буде зарахувати (Грушевському – Л.З.) місяць за рік у сему вовчому гнізді, [тут] як на війні”²⁷.

Переходячи до особистих взаємин між українськими і польськими істориками, слід підкреслити, що охопити їх у повному обсязі не представляється можливим. Тому окреслимо лише окремі доступні нам у документах випадки. Насамперед слід зазначити, що цілком відмінно склалися відносини між українськими і польськими істориками в підросійській Україні і в Галичині. Багато діячів київської Старої Громади, включно з В. Антоновичем, походили з польської шляхти і мали численні зв’язки з польськими вченими та громадськими діячами. Найбільш розгалуженими були наукові зв’язки з польськими істориками у В. Антоновича, що сягали ще його студентських років. Пізніше він підтримував контакти з такими знайомими варшавськими істориками як А. Павінський, А. Яблоновський та ін. Так, у 1890 р. В. Антонович запросив А. Яблоновського – на той час вже знаного польського дослідника історії України, що перебував у Києві – на збори київської семінарської громади²⁸. В. Антонович вів переписку з А. Павінським і використав своє знайомство з ним для протегування М. Грушевському у його роботі у Головному архіві Варшави у 1892 р. (до речі, саме тоді й Грушевський познайомився з А. Яблоновським)²⁹. Сьогодні, завдяки дослідженням добре відомі численні контакти В. Антоновича з польськими політиками й інтелектуалами у період підготовки й реалізації “нової ери” в Галичині в 1880-х роках (зокрема, його листування і стосунки з В. Калінкою, А. Яблоновським, Г. Оссовським та ін.)³⁰.

Не менший інтерес представляють дуже розлогі зв’язки з українськими діячами та вченими польського вченого, публіциста і політика Леона Василевського. Ще перебуваючи в Петербурзі, Василевський зацікавився українофільським рухом і нав’язав контакт з видним українським істориком і публіцистом М. Драгомановим та його прибічниками (радикалами) в Галичині – М. Павликом, І. Франком та ін. Він почав дописувати до галицького українського часопису “Народ”, а у 1893 р. приїхав до Львова, щоб тут поповнити свої знання щодо української справи. Л. Василевський записався до Львівського

²⁷ Львівська наукова бібліотека ім.В. Стефаника. Відділ рукописів, фонд 11, справа 1026/п. 77, аркуш 47 зв.

²⁸ Лотоцький О. Сторніки минулого. Варшава, 1932. Частина I. С. 62.

²⁹ Крикун М. Магістерська дисертація Михайла Грушевського // Грушевський М. Барське староство. Історичні нариси (XV–XVIII ст.). Львів, 1996. С. 587.

³⁰ Чорновол І. Польсько-українська угода... С. 90–107.

університету, де впродовж року прослухав курси з історії Польщі та української (руської) літератури, працював у семінарах з української (О. Огоновський) та польської (Р. Пілат) філології³¹. Надалі він провадив активне листування і обмін думками про стан української справи з М. Драгомановим і М. Павликом³². Це листування і особисті знайомства переконали польського вченого у самостійності й потужності українського національного руху, спонукали до написання низки монографічних праць про Україну і українське питання³³.

У 70–80-х роках XIX ст. тісні і плідні громадські стосунки склалися в Галичині між групою молодих українських радикалів (І. Франко, М. Павлик, Т. Окуневський та ін.) і польськими демократами і соціалістами. У той час були навіть проекти створення спільних українсько-польських організацій та партій³⁴. Однак поступово шляхи українських і польських діячів розійшлися. Найдовше співпрацював з польськими колегами невтомний письменник, вчений і публіцист Іван Франко. Знаною є його переписка з багатьма польськими вченими, а також тривала праця в редакції польської газети “Кур’єр львівський” („Kurjer Lwowski”). У 80–90-ті роки він став членом кількох польських наукових товариств, в тому числі львівського “Історичного Товариства” (заснованого 1886 р.). З 1888 по 1897 рр. Франко брав активну участь у його діяльності, виступаючи з доповідями і в дискусіях на його засіданнях, де значна увага приділялася історії галицьких земель. Його статті і рецензії дуже часто з’являлися на сторінках часопису ІТ “Історичний кварталник” (“Kwartalnik Historyczny”). Здебільшого він намагався показати, що русько-українська література XVI–XVIII ст. не поступалася польській, пропагував новочасні наукові засади вивчення історії тощо³⁵. Його співпраця з польськими істориками тривала до 1897 р., коли за публікацію статті “Поет зради” (про А. Міцкевича) його було виключено з товариства. Цьому сприяли й інші публікації І. Франка, в яких він неодноразово критикував польських політиків і вчених за небажання визнавати рівні права українців в Галичині, намагання применшити, а то й заперечити самостійний характер української нації³⁶.

³¹ Державний архів Львівської області (далі – ДАЛО), ф. 26, оп. 15, спр. 590, арк. 32 зв.

³² Розлоге листування Л. Василевського з М. Драгомановим і М. Павликом зберігається у ЦДІАУЛ (ф. 663, оп. 1, спр. 209 і 225, оп. 2, спр. 53 і 73).

³³ Див. докл.: *Зашкільняк Л.* Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського / Україна і Польща: Історична спадщина і суспільна свідомість. Польсько-українські студії. Київ, 1993. Т. I. С. 142–150.

³⁴ Про це докладніше писала Е. Горнова – *Hornowa E.* Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876-1895. Wrocław, 1968.

³⁵ *Середа О.* Співробітництво Івана Франка з “Товариством історичним” у Львові // Українське літературознавство. Львів, 1992. Вип. 56. С. 137–145.

³⁶ Див. напр.: *Франко І.* Дещо про польсько-українські відносини. Відповідь п. Т. Романовичу на статтю “Хатні справи українців” // *Його ж.* Зібрання творів. Київ, 1986. Т. 46. Кн. 2. С. 258–278.

Старше покоління галицьких українських істориків, котрі значною мірою співпрацювали з москвофільськими організаціями, не мало, наскільки нам відомо, тісних контактів з польськими колегами. Очевидно, що окремі персональні стосунки і співробітництво мали місце, але вони з трудом прослідковуються в джерелах. Не сприяли науковим контактам й суспільно-політичні обставини, що склалися в Галичині наприкінці XIX ст. Виключенням тут є взаємини окремих українських діячів з тими польськими вченими, які перебували за межами Галичини й зі співчуттям ставилися до українського національно-культурного руху. Насамперед це торкається згадуваного польського історика А. Яблоновського, який утримував листовний зв'язок не тільки з В. Антоновичем, але й з галицьким істориком літератури К. Студинським. У їхній переписці йдеться про обмін науковою літературою та планами наукових студій³⁷. К. Студинський, якому професори Львівського університету 1895 р. відмовили у габілітації з “руської мови та літератури”, знайшов неочікувану підтримку з боку польського колеги в Ягеллонському університеті – Ю. Третяка, що взявся посприяти йому у проведенні габілітації і друкуванні праць у виданнях краківської Академії знань (Akademia Umiejętności). Переписка між двома вченими, що зав'язалася, тривала до початку Першої світової війни. Її наслідком стала габілітація К. Студинського та його наступна (нетривала) праця в Ягеллонському університеті й деяких інших краківських освітніх закладах, а згодом (1900) дозволила переведення на роботу до Львівського університету³⁸. Постійним було листування К. Студинського з видатним польським філологом та істориком культури Александром Брюкнером, у якого він слухав лекції з руської літератури у Берлінському університеті й познайомився ближче (1894). А. Брюкнер спрямував молодого українця на вивчення української літератури XVII ст., неодноразово рецензував його праці, сприяв переходу на роботу до Львівського університету³⁹. А. Брюкнер, що походив з Тернопільщини, з великою симпатією ставився до української історії та культури. Під час бесід із К. Студинським він говорив: “Яка ж чудова ваша літературна мова! Який величезний у вас поступ!”⁴⁰ Польський вчений також активно переписувався з М. Павликом, обговорюючи в листах тогочасний стан літературознавства в слов'янських країнах⁴¹.

Якщо йдеться про взаємини наукових установ, то на зламі XIX і XX ст. вже можна вести мову про стосунки українських і польських інституцій, насамперед громадського характеру (товариств, редакцій, гуртків тощо), оскільки державні заклади (університети) залишалися формально австрійськими. У цьому

³⁷ ЦДІАУЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 422, арк. 1.

³⁸ ЦДІАУЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 402, арк. 1–99; спр. 47, арк. 8.

³⁹ ЦДІАУЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 252, арк. 1–23; спр. 90, арк. 1.

⁴⁰ ЦДІАУЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 90, арк. 2.

⁴¹ ЦДІАУЛ, ф. 663, оп. 1, спр. 208, арк. 113–116.

відношенні становище українців і поляків було далеко не рівним. Польська історіографія спиралася на численні громадські і приватні організації та заклади в трьох імперіях, але передусім в Галичині. З них найпотужнішим центром була краківська Академія знань з її Історичною комісією, численними документальними й спеціальними виданнями, а також львівське ІТ з часописом “Квартальник історични”⁴². Провідні позиції посідали польські історики і в двох австрійських університетах – краківському і львівському, а також архівних установах Галичини. Крім того, перед світовою війною активно розбудовувалися науково-історичні осередки в Королівстві Польському (під Росією) і на польських землях Німеччини: виникли Каса ім. Ю. Мянновського (1881), редакція часопису “Історичний огляд” (“Przegląd Historyczny”, 1905), “Товариство любителів історії” (1906), Варшавське наукове товариство (1907), Товариство друзів наук в Познані, Наукове товариство в Торуні та ін.⁴³ Загалом в польських землях трьох імперій працювало понад 300 фахових істориків й чимало любителів історії⁴⁴.

Українська історіографія на початку ХХ ст. мала значно скромніші умови організаційного розвитку. Поза НТШ та кількома її комісіями історичного профілю, п’яти гуманітарних кафедр Львівського університету українські історики не могли спиратися на інші осередки в організації наукових досліджень. Після 1905 р. виникли УНТ в Києві (1908), архівні комісії в Полтаві, Катеринославі й Чернігові (займалися краєзнавчими студіями і збором пам’яток) й кілька церковних товариств, які працювали в умовах російської цензури⁴⁵. Усі ці товариства і комісії причинилися до появи періодичних та монографічних видань з історії України й пожвавлення української історіографії, Проте й надалі українська гуманітарна думка зазнавала там переслідувань, й осердя національної історіографії перебувало в Галичині.

Взаємини між польськими та українськими науковими інституціями в Галичині наприкінці ХІХ ст. ставали все більш епізодичними в силу загострення міжнаціональних стосунків. Особливо негативно відбилася на цих стосунках справа заснування українського університету у Львові. Боротьба за українську освіту і науку в Галичині датується ще 1848 р., коли під час революційних подій Головна Руська Рада у Львові поставила питання “укрепляти й розвивати нашу руську народність”⁴⁶. Тоді ж виникла ідея створення українського університету. Проте, у той час справу було відкладено на майбутнє, посилаючись на “непридатність руської мови” для наукових студій. Натомість були створені перші русько-українські кафедри у Львівському університеті. Згодом розпочалася полонізація цього університету, яка супроводжувалася постійними домаганнями

⁴² *Maternicki J.* Historiografia polska XX wieku. S. 19–25.

⁴³ *Ibid.* S. 25–36.

⁴⁴ *Ibid.* S. 36.

⁴⁵ *Дорошенко Д.І.* Огляд української історіографії. С. 200–205.

⁴⁶ Головна Руська Рада 1848–1851. Протоколи засідань і книга кореспонденції, за ред. О. Турія. Львів, 2002. С. 1.

української сторони розширити у ньому права українців⁴⁷. Ця боротьба особливо загострилася у першому десятилітті ХХ ст., коли у неї включилося українське студентство, а форми протистояння набули радикального характеру. Особливу активність виявляла українська сторона, яка з кінця ХІХ ст. на кожному кроці відчувала дискримінацію з боку польського керівництва університету і вимагала збільшення кількості українських кафедр, розширення прав української мови.

Документація і література щодо українсько-польського протистояння у Львівському університеті у 1899–1913 рр. є нині досить розлогою, і ми не будемо на ній зупинятися⁴⁸. Відзначимо тільки, що в цьому протистоянні були задіяні майже всі польські й нечисленні українські професори Львівського університету і ширша громадськість з обох сторін. З метою громадського реагування на вимоги противної сторони були навіть створені спеціальні організації – польська та українська. Польські професори університету створили зі свого середовища спеціальну групу, яка у 1909–1912 рр. проводила таємні засідання на квартирі професора С. Стажинського з метою недопущення “утраквізації” Львівського університету і “законодавчого забезпечення його польського характеру”⁴⁹. Українські політики у травні 1912 р. утворили “Міжпартійний комітет для справи українського університету”, який повинен був підтримувати справу заснування українського університету у Львові⁵⁰.

Конфлікт навколо Львівського університету, який набрав кульмінації у 1907–1910 рр., поклав край і без того нечисленним контактам українських і польських істориків. Фактично вони звелися до формальних стосунків. Чи не останнім актом доброзичливих відносин між українськими і польськими науковцям стали проводи на пенсію професора австрійської історії І. Шараневича, що відбулися у жовтні 1899 р. Тоді професори філософського факультету організували проводи заслуженого українського вченого, подарували йому від колег золотий перстень з гербом факультету. Коли цей відомий історик невдовзі помер (4 грудня 1901 р.), то на похованні були присутні численні польські колеги і високі польські урядовці, включно з намісником графом Л. Пінінським, а в промовах відзначалися заслуги покійного у вивченні минулого Галицько-Володимирської Русі⁵¹.

⁴⁷ Мудрий В. Боротьба за огнище української культури в західних землях України. Львів, 1923; Качмар В. За український університет у Львові. Львів, 1999; Michalewska K. Sprawa uniwersytetu ukraińskiego w latach 1848–1914 // Studia Historyczne. Kraków, 1984. Zeszyt 1. S. 35–59.

⁴⁸ Конфлікти між польськими та українськими професорами від початку ХХ ст. були постійними. Достатньо навести приклад із засідання “група професорів філософського факультету” (ради факультету) від 16 липня 1901 р., коли проф. М. Грушевський був змушений залишити засідання на знак протесту проти заборони йому говорити українською мовою (ДАЛО, ф. 26, оп. 13, спр. 46, арк. 3–3 зв.).

⁴⁹ ДАЛО, ф. 26, оп. 13, спр. 46, арк. 77–121.

⁵⁰ ЦДАУЛ, ф. 362, оп. 1, спр. 47, арк. 76–77.

⁵¹ Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1912. T. II (1895/99–1909/10). S. 31, 81–83.

Натомість за документами можна зауважити участь студентів-українців у наукових семінарах польських професорів Львівського університету. Так, у семінарі з всесвітньої історії проф. Б. Дембінського у 1895–1896 рр. навчалися українці С. Томашівський, С. Рудницький, Є. Барвінський; у семінарі з австрійської історії проф. Л. Фінкеля – Є. Барвінський (1895–1896), Б. Барвінський, О. Сушко, П. Грабик. Семінар з історії права та устрою проф. О. Бальцера закінчили С. Томашівський (1898–1899) і Б. Барвінський (1901–1902)⁵². Однак напередодні світової війни українська молодь вважала за краще навчатися в семінарах українських професорів, передусім М. Грушевського. Обидві історіографічні спільноти все більше замикалися у своїх національних середовищах.

Не відрізнялися міцними зв'язками українські і польські громадські організації, передусім НТШ, ІТ, краківська АЗ. Якщо на перших порах діяльності ІТ у його роботі брала участь низка українських діячів (про них йшлося вище), то на початку ХХ ст. у його складі залишився лише один українець – Олександр Барвінський⁵³. А стосунки між НТШ і польськими науковими закладами й товариствами, включаючи краківську АЗ, обмежувалися обміном науковими виданнями⁵⁴. Нечисленними були прояви уваги до польських наукових закладів. Як виняток, слід згадати розгляд питання про участь НТШ у з'їзді (ІІІ-му) істориків в Кракові, присвяченому ювілею Краківського університету у 1900 р. Після дискусії на засіданні Виділу НТШ було вирішено обмежитися посилкою привітального адресу⁵⁵. До 1918 р. не було поляків серед дійсних або почесних членів НТШ. Тільки в міжвоєнний період серед “членів інших національностей” НТШ з'явилися й представники польської науки, зокрема етнограф П. Домбковський (1935), філологи К. Мошинський (1933), К. Нітш (1937), Г. Улашин (1933), Я. Бодуен де Куртене⁵⁶. Істориків серед них не було.

Майже відсутньою була польська тематика на засіданнях Історико-філософської секції НТШ, очолюваної М. Грушевським. До взаємин з поляками члени секції зверталися лише у конфронтаційних справах, зокрема після публікації у газеті “Польський щоденник” (“Dziennik Polski”, 17.10.1901) статті, спрямованої проти М. Грушевського, в якій він звинувачувався у “шкідливій діяльності” всередині НТШ і серед галицької громади. Члени товариства засудили “інсинуації” газети й ухвалили не відповідати на “клевету”, а сконцентрувати зусилля на подальшій розбудові НТШ і української науки⁵⁷. На засіданні секції зрідка розглядалися праці українських істориків, присвячені

⁵² Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1899. T. I (1894/95–1897/98). S. 206, 209; Kronika Uniwersytetu Lwowskiego. Lwów, 1912. T. II (1898/99–1909/10). S. 317–318, 514.

⁵³ ЦДАУЛ, ф. 711, оп. 1, спр. 90, арк. 1–3.

⁵⁴ ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 922, арк. 1–3.

⁵⁵ ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 33, арк. 114.

⁵⁶ ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 380, арк. 1–13.

⁵⁷ ЦДАУЛ, ф. 309, оп. 1, спр. 42, арк. 36–36 зв.

окремим питанням історії Польщі, як правило пов'язаним з історією України. Зокрема, у січні 1904 р. було заслухано доповідь О. Сушка “Епізод з життя П. Скарги” і рекомендовано його працю до публікації у “Записках НТШ”⁵⁸. Ще кілька праць на польську тематику авторства І. Крип’якевича та І. Кривецького теж були рекомендовані до друку⁵⁹.

Події політичного життя Галичини, зокрема вбивство в квітні 1908 р. намісника А. Потоцького українським студентом М. Січинським, вплинули на подальше погіршення взаємин українських і польських істориків. Так, 1 квітня 1908 р. Історико-філософська секція НТШ розглянула запрошення польського ІТ взяти участь у відзначенні ювілею наукової праці шанованого в українських колах польського історика А. Яблоновського і ухвалила надіслати свого представника з вітальним листом у Варшаву, а також обрати А. Яблоновського дійсним членом НТШ. Але через два тижні, після замаху М. Січинського, на засіданні секції було схвалено відмовитися від раніше прийнятих рішень “з огляду на політичні події”⁶⁰.

Конфронтаційна атмосфера в українсько-польських стосунках в Галичині позначилася й на науково-історичних публікаціях, що виходили з-під пера українських і польських вчених. Не претендуючи на широке висвітлення тематики історичних студій, зупинимось лише на деяких найголовніших проблемах. Насамперед треба констатувати, що з розвитком українського національного руху і прагненням його представників відновити історичну пам’ять щодо минулого галицько-руських земель їх історія посіла помітне місце в творчості українських і польських дослідників, відбилася на сторінках наукових і публіцистичних видань. У 80–90-ті роки XIX ст. конфронтаційний характер публікацій ще не був таким гострим, як у наступний період. Гурт українських вчених (І. Франко, О. Колесса, К. Студинський, М. Кордуба) ще брав активну участь у роботі львівського ІТ і публікувалися на сторінках його часопису. “Історичний кварталник”, керований К. Ліске, намагався утримувати “високу марку” наукового видання у позитивістському дусі. Проте вже тоді польські історики концентрували увагу на “цивілізаційній місії” Польщі в українських землях. Зокрема, така думка проводилася в працях А. Прохаски, В. Лозинського, Т. Корзона та деяких інших провідних польських дослідників. Так, А. Прохаска у численних виступах в ІТ й публікаціях розвивав ідеї про надзвичайну корисність для русинів-українців Кривецької унії 1385 р. і східної політики польської династії Ягеллонів⁶¹. У своїх працях він ідеалізував цілі й політику польських королів в українських землях. Українські історики вже тоді відзначали тенденційність подібних поглядів, котрі не враховували культурного стану тогочасного

⁵⁸ Там само, арк. 55 зв.

⁵⁹ Там само, арк. 71–71 зв.

⁶⁰ Там само, арк. 77–77 зв.

⁶¹ Див.напр.: *Prochaska A. Przyczynki krytyczne do dziejów unii. Kraków, 1896.*

українського суспільства⁶². Анонімний рецензент праць А. Прохаски у “Записках НТШ” стверджував, що образ православної церкви, який малює польський історик, є просто “анекдотичний”, а сама праця не має жодної наукової цінності⁶³. Подібні закиди з українського боку були зроблені й до праці А. Яблоновського про Києво-Могилянську Академію (1899), в якій автор хоча й визнавав високий рівень розвитку “руської культури” у XVI–XVII ст., та все ж переоцінював вплив “польської культури”. Український рецензент, підкреслюючи науковий характер цієї праці, зазначав, що польський дослідник безпідставно ототожнює “польську культуру” із “західним цивілізаційним розвитком”, в той час як між ними була значна відмінність⁶⁴. Польські історики, акцентуючи увагу на державних інституціях, не зауважували зворотного впливу української культури на польську.

Особливо контроверсійною проблемою у дискусіях українських і польських істориків була тема козацтва і козацьких війн XVII ст. З кінця XIX ст. більшість польських дослідників оцінювали українське козацтво з вкрай антиукраїнських позицій, не бачачи в ньому провісника національного руху українського населення. Зокрема, дуже критичну оцінку українських істориків отримали праці Т. Корзона, Ф. Равіти-Гавронського та ін., в яких ті відійшли від більш поміркованих і виважених поглядів істориків “краківської школи”, котрі бачили і визнавали соціальні й національні підстави козацьких повстань⁶⁵.

Від початку XX ст. польські історики все більше відходили від поміркованих оцінок козацтва, прагнучи представити його як ворожу азійську потугу, що прагнула знищити європейську цивілізацію, котра, на їхню думку, втілювалася у Речі Посполитій. Т. Корзон гостро засуджував козаків, пов’язував з їхніми впливами усі антишляхетські рухи XVII–XVIII ст., що їх називав “бандитськими”⁶⁶. Не менш різко висловлювався на адресу козацтва й українства загалом Ф. Равіта-Гавронський. У його працях козаки представлялися “злочинцями”, “волоцюгами”, “анархічним елементом” тощо, котрі є “ворогами будь-якої культури і цивілізації”⁶⁷. Навіть поміркований польський історик Л. Кубаля, який до початку XX ст. намагався зберігати наукову об’єктивність, у 1907 р. опублікував статтю “Занапашена країна”, де звинувачував Б. Хмельницького і козаків у “руйнуванні України”⁶⁸.

⁶² Див.: *Franko I. Przyczynek do dziejów unii brzeskiej 1596 r.* // *Kwartalnik Historyczny* (далі – КН). *Rocznik VIII*. S. 575–576; КН. *Rocz. XI*. S. 255.

⁶³ *P.D.* [Рец. на:] *Å. Prochaska, Z dziejów Unii Brzeskiej*, w: *Kwartalnik Historyczny*, *rocz. X*, s. 522–577 // *Записки НТШ*. 1897. Т. 19.

⁶⁴ *C.L.* [Рец. на:] *A. Jabłonowski, Akademia Kijowsko-Mohylańska, Kraków 1899-1900* // *Записки НТШ*. 1901. Т. 44.

⁶⁵ Див.: *Stepnik A. Ukraina i stosunki polsko-ukraińskie w syntezach i podręcznikach dziejów ojczystych okresu porozbiorowego 1795-1918*. Lublin, 1998. S. 194–208 *passim*.

⁶⁶ *Korzon T. Historia nowożytna*. Kraków, 1903. Т. II. S. 75–77, 534–535.

⁶⁷ *Koko E. Franciszek Rawita-Gawroński wobec stosunków polsko-ukraińskich na przełomie XIX i XX wieku (do 1914 r.)* // *Polska i Polacy. Studia z dziejów polskiej myśli i kultury politycznej XIX i XX wieku*. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Romanowi Wapińskiemu, pod red. Jana Mroczi. Gdańsk, 2001. S. 172–173.

⁶⁸ *Kubala L. Zaprzaszczona kraina* // КН. 1907. *Rocz. XXI*. S. 612–653.

Такі погляди на козацтво не могли залишити байдужими українських істориків, для яких козаччина XVII ст. була проявом національного і соціального протесту українських народних мас, а панування польської шляхти – підставою соціального і національного гніту. У численних рецензіях на праці польських авторів українські історики відкидали “націоналістичні” оцінки польської історіографії, наголошували на праві українського населення чинити опір поневолювачам. С. Томашівський у рецензії на збірку студій Ф. Равіти-Гавронського зазначав, що пером польського автора водить “ненависть до України і всього українського”⁶⁹.

Справжньою подією в українській історіографії став вихід у світ перших семи томів “Історії України-Руси” М. Грушевського, які друкувалися у Львові. У цій синтетичній праці український історик суворо дотримувався накресленої ним схеми української історії, спираючись на докладний і добре документований матеріал з усіх галузей життя українців. У передмові до VII-го тому, який розпочав серію книжок про козацькі часи, вчений підкреслював, що розпочинає “історію національного відродження за помічю нового соціально-національного чинника (фактора) – козаччини”⁷⁰. Надаючи особливо важливого значення українському козацтву у справі національного відродження, М. Грушевський не випадково скерував на його вивчення більшість своїх учнів, для яких ця тема “стала немов їхньою спеціалізацією”. З козацької тематики розпочинали наукову діяльність С. Томашівський, М. Кордуба, І. Крип’якевич, В. Герасимчук⁷¹.

Єдиний на той час синтез української історії М. Грушевського склав потужний фундамент для подальшого розвитку історичної свідомості українців. Він спирався на розлогу загальну і документальну ерудицію автора, яку було важко підважити з фактографічного боку. Тому польські рецензенти намагалися критикувати працю М. Грушевського з методологічного боку. Л. Колянковський в обширній рецензії на перші шість томів “Історії України-Руси” зазначав подиву гідну ерудицію українського історика. Водночас він підкреслював, що автор української історії свідомо чи несвідомо постійно слідує установці на боротьбу з польськими впливами, не помічаючи, що ті самі впливи спричинили поширення нових суспільно-політичних ідей, котрі прийшли в Україну з Польщі⁷². Іншими словами, рецензент звинувачував дослідника в тенденційності, нав’язаній сучасними подіями. Ще різкішою була рецензія на праці М. Грушевського, написана Ч. Франкевичем і опублікована під час Першої світової війни. У ній польський автор звинуватив М. Грушевського в тому, що той свідомо не зауважив

⁶⁹ Томашівський С. [Рец. на:] F. Rawita-Gawroński, *Studia i szkice historyczne*. Serya II, Lwów, Warszawa, Poznań 1900, s. 241 // *Записки НТШ*. 1901. Т. 44.

⁷⁰ Грушевський М. *Історія України-Руси*. Київ; Львів, 1909. Т. VII: *Козацькі часи – до р. 1625*. С. VII.

⁷¹ Педич В. *Історична школа Михайла Грушевського у Львові*. С. 98–164.

⁷² Kolankowski L. *Kilka uwag o Prof. M. Hruszewskiego Historji Ukrainy-Rusi*. Lwów, 1913. S. 1–20.

культурно-цивілізаційних впливів, котрі йшли в Україну через Польщу і знайшли втілення у полонізації української шляхти, державних та церковних уніях, поширенні освіти і європейських суспільно-політичних ідей, нарешті, національної свідомості⁷³.

Треба визнати, що схема української історії М. Грушевського сформувалася під сильним впливом “народолюбних” (романтичних) поглядів автора, його прагнень дати українському національному рухові “історіографічні” підстави для боротьби за державність. Тому у його праці було чимало слабких місць. Зокрема, кілька таких недопрацьовань зауважив досвідчений мовознавець й історик культури А. Брюкнер. У рецензії на німецький переклад “Історії українського народу” М. Грушевського польський вчений слушно підмітив прагнення українського дослідника за будь-яку ціну відкинути норманський вплив на ранню історію русичів, а також довести руську колонізацію басейну рік Сяну і Бугу, в той час як мовні та археологічні матеріали не підтверджували таких висновків⁷⁴.

Українські історики уважно слідкували за появою нової польської історичної літератури. “Записки НТШ”, керовані М. Грушевським, намагалися швидко реагувати на кожну нову фахову роботу, подаючи в кожному випуску часопису рецензії та анотації щонайменше 30-40 публікацій, котрі тою чи іншою мірою стосувалися історії України. Особливо уважно стежили за появою праць з історії Львова і Галичини, відзначаючи в них присутність або відсутність українського чинника. Вони не могли пройти повз спроби польських істориків представити синтетичну візію історії України. Таким першим синтезом стала одна з останніх перед смертю праць знаного польського історика А. Яблоновського “Історія південної Русі до занепаду Речі Посполитої”, написана ним 1912 р. як нарис для “Польської енциклопедії”, що видавалася краківською АЗ. На противагу М. Грушевському, польський історик розглядав Русь-Україну як територію, на якій з великими труднощами йшло формування русько-українського етносу, що починає активно “цементуватися” тільки після об’єднання більшості “південноруських земель” у складі Речі Посполитої після Люблінської унії 1569 р. На той час на Русі перемогла “західна культура”, яка дозволила досягти високих вершин у розвитку “руської” культури і спричинила “національне відродження” XVII ст., що в ньому значну роль відіграла польська мова й культура. Хоча повстання під проводом Б. Хмельницького і мало під собою соціальні, релігійні та національні причини, проте воно завершилося приєднанням Русі до Московщини і, у подальшому, – до занепаду Речі Посполитої⁷⁵.

⁷³ *Dr. Czeł [Cz. Frankiewicz].* Poglądy historyczne Prof. M. Hruszewskiego “w kwestii ukraińskiej”. W świetle krytyki naukowej. Lublin, [1916].

⁷⁴ *Brückner A.* Dogmat normański // KH. 1906. Roczn. XX. S. 664–679.

⁷⁵ *Jabłonowski A.* Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej. Kraków, 1912.

Назагал робота А. Яблоновського ґрунтувалася на тодішньому рівні знань про історію України, зваженому погляді на суспільні процеси, в яких етнічний елемент відігравав другорядну роль, поступаючись соціальному, релігійному й державницькому. Водночас польський історик, як і вся тодішня польська історіографія, робив наголос не стільки на негативних соціальних, скільки на позитивних цивілізаційних впливах Польщі на Україну. Тому в українських колах його робота викликала певну настороженість і здивування, що пояснювалися насамперед відмінним поглядом польського історика на загальний процес розвитку української нації, котра, на його думку, сформувалась досить пізно та ще й внаслідок державницького впливу Речі Посполитої. У критичній рецензії на цю працю, вміщеній у “Записках НТШ”, український історик М. Залізняк не без підстав зазначав, що польський автор підходить до українців з особливими мірками і не зауважує, що всі європейські нації – німці, французи й поляки – так само формувалися не відразу й з окремих “частинок”. Підсумовуючи свій аналіз праці А. Яблоновського, М. Залізняк писав, що польський вчений подав “не виклад української історії, а історію польськості на українських землях”, або, іншими словами, польський погляд на історію українців без врахування того “головного елементу”, який цементує всю історію – без народу, що впродовж віків зберігав свою самобутність⁷⁶.

Назагал для неоромантичної польської історіографії було властиве постійне підкреслення “цивілізаційних” заслуг Польщі у формуванні української нації і, в зв’язку з цим, плекання певних “образ” за “невдячність” українців та їхні намагання відокремити власну історію від польської. Українська історіографія, відбиваючи суспільні надії українців, концентрувала увагу на національній історії, прагнучи відокремити її від польської та російської. Така історіографічна ситуація не сприяла співробітництву істориків, а швидше перешкоджала йому. Тому не рідко доходило до полемік, що були далекими від наукових засад, а супроводжувалися взаємними звинуваченнями. Так, 1907 р. польська газета “Слово Польське” (“Słowo Polskie”, № 162) опублікувала анонімну статтю під іронічною назвою “Модна нація”, в якій оцінила наукову продукцію НТШ як таку, що відповідає рівню “вступників до гімназії”. Образливий тон публікації викликав адекватну реакцію з українського боку. У газеті “Діло” з’явилась анонімна відповідь під промовистою назвою “Ученість” польської Академії Наук у Кракові й польських т.зв. “учених”⁷⁷. У ній наводилися приклади, коли польські історики, нехтуючи українською літературою, опинялися в незручній ситуації, допускаючи помилки у виданні історичних джерел (зокрема, йшлося про видання Другого Литовського Статуту), що засвідчує їх недостатню фаховість. Такого роду полеміка, яка набула обертів у першому десятиріччі ХХ ст., не мала нічого спільного з наукою.

⁷⁶ Залізняк М. [Рец. на:] A. Jablonowski, *Historia Rusi południowej do upadku Rzeczypospolitej Polskiej*, Краків 1912. Видане краківської академії наук. Ст. V+XV+1 – 366 // *Записки НТШ*. 1913. Т. 115. Кн. 3. С. 190–212.

⁷⁷ Діло. 1907. Число 77.

Отже, підводячи підсумки, треба наголосити, що на зламі XIX і XX ст. стосунки між українськими і польськими істориками набули здебільшого конфронтаційного характеру внаслідок загострення політичної боротьби між українським і польським національними рухами, осторонь яких не залишились й дослідники минулого. Це спричинило поступове обмеження і згортання як особистих колежанських контактів, так і спіробітництва наукових й громадських інституцій. Польські історики, що спиралися на більш розвинені традиції національної історіографії та організаційні підстави, значною мірою перебували в полоні історіографічних стереотипів про виняткову цивілізаційну роль Польщі і поляків на Сході Європи і виявилися не готовими сприйняти візію минулого “неісторичного” (в їхньому уявленні) українського народу. Українські історики, надолужуючи втрачений час, прискореними темпами розбудовували свою концепцію історії нації, майже виключно спираючись на “звичайну схему” М. Грушевського, яка, поза безсумнівними досягненнями, містила низку історичних міфів, призначених насамперед для підсилення національної свідомості українців і обґрунтування їхнього права на самостійне існування серед інших європейських народів. Не варто багато розводитися над критичною оцінкою обох історіографій – вони відбивали суспільні потреби двох сусідніх народів і відіграли свою роль у політичній історії XX ст. Інша справа, що тодішній українсько-польський досвід стимулює осмислення питань соціальної функції та відповідальності історіографії й істориків за результати своєї діяльності на сучасному етапі.

HISTORICAL SCIENCE IN GALICIA AT THE BEGINNING OF 20th CENTURY AND THE UKRAINIAN-POLISH RELATIONS

Leonid ZASHKILNYAK

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Archeology and Special Branches of Historical Science

In this paper, based on the disclosure of social and political conditions of Galicia in the Austro-Hungarian Empire in the late nineteenth and early twentieth centuries, shows the evolution of Ukrainian-Polish relations, which were characterized by an escalation of the struggle between two national movements – the Polish and Ukrainian, claiming the creation in this land of their national “Piemont”. Such a confrontation, which in the first decade of the twentieth century acquired a radical form, is not conducive to the development of contacts and cooperation between Ukrainian and Polish historians. And the historiography under the social and political request too contributed to isolate Ukrainian and Polish historians, finding justification their national interest in the past. Back in the late nineteenth century collaboration of historians developed as very active, but a manifestation of the neo-romantic trends in historical scholarship led also to confrontation and at the historiography’s field. Polish historians have remained loyal to the great-stereotypes “civilizing mission” of Poland in the East, and Ukrainian once advocated to M. Hrushevsky’s historical scheme, which legitimized the national

aspirations of the Ukrainians. This led to an almost complete curtailment of both personal and institutional contacts of Ukrainian and Polish historians and to negative impact on the development of scientific and historical knowledge of both nations.

Key words: Galicia, Ukrainian-Polish relation, historical science.

ИСТОРИЧЕСКАЯ НАУКА В ГАЛИЦИИ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА И УКРАИНСКО-ПОЛЬСКИЕ ОТНОШЕНИЯ

Леонид ЗАШКИЛЬНЯК

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра археологии и специальных отраслей исторической науки

В статье на основе раскрытия общественно-политических условий развития Галиции в составе Австро-Венгрии в конце XIX и начале XX вв. показано эволюцию украинско-польских отношений, которые характеризовались эскалацией борьбы двух национальных движений – польского и украинского, претендующих на создание в этом крае своих национальных “Пьемонтов”. Такая конфронтация, которая в первое десятилетие XX в. приобрела радикальные формы, не благоприятствовала развитию контактов и сотрудничества украинских и польских историков. Да и сама историография под влиянием общественно-политических запросов содействовала обособлению украинских и польских историков, поиску в прошлом обоснования национальных интересов. Еще в конце XIX в. сотрудничество историков развивалось весьма активно, но с проявлением неоромантических тенденций в исторической науке верх берет конфронтация и на историографической почве. Польские историки оставались верны великодержавным стереотипам “цивилизационной миссии” Польши на Востоке, а украинские отстаивали историческую схему М. Грушевского, которая легитимизировала национальные стремления украинцев. Это привело к почти полному свертыванию как личных, так и институциональных контактов украинских и польских историков, негативно отразилось на развитии научно-исторического знания обеих народов.

Ключевые слова: Галиция, украинско-польские отношения, историческая наука